

Współczesny normatywny model powiązania państwa i związków wyznaniowych

Autor tekstu: **Paweł Borecki**

Powiązanie państwa ze związkami konfesyjnymi stanowiło historycznie pierwotną formę relacji między instytucjami politycznymi i religijnymi, a pokusie związków z państwem nie oparła się żadna religia światowa. Współczesny system powiązania państwa ze związkami wyznaniowymi jest rezultatem długiej ewolucji wzajemnych stosunków, której punktem wyjścia było ścisłe zespolenie obu organizacji. W trakcie tej ewolucji zmieniało się przede wszystkim państwo, jego struktura organizacyjna, zakres i sposoby działania a w konsekwencji treść i formy jego stosunków ze związkami wyznaniowymi [1]. Obecnie, zwłaszcza w państwach europejskich, model powiązania w aspekcie ustrojowo-prawnym zdaje się wykazywać tendencję zanikającą [2], dominuje natomiast w państwach o przewadze wyznawców islamu [3]. U podstaw omawianego systemu leży pragnienie wykorzystania doktryny lub struktur związków wyznaniowych do realizacji funkcji i osiągnięcia celów o charakterze pozareligijnym [4].

W systemie powiązania sfera religijna oraz polityczna tracą samoistność i odrębność. Rzeczywistość polityczna jest interpretowana przez pryzmat prawd wiary. Szczególnie wyraźnie podkreślają to konstytucje takich państw islamskich jak Iran (1979), czy Sudan (1998), upatrujące w Bogu zwierzchnika (suwerena) państwa, [5] oraz konstytucja Irlandii z 1 lipca 1937 r., która uznając Najświętszą Trójcę za źródło wszelkiej władzy, stwierdza, że do Niej musi odnosić się wszelka działalność człowieka oraz państwa. [6] Również suweren Księstwa Lichtenstein podkreśla w preambule Konstytucji z 5 października 1921 r. Boże pochodzenie swej władzy [7]. Podobnie Konstytucja Polityczna Kolumbii z 5 sierpnia 1886 r. rozpoczynała się słowami: *W imię Boga — najwyższego źródła władzy*, także konstytucja Cesarstwa Etiopii (1955) zawierała we wstępie odwołanie do Boga jako źródła władzy cesarskiej. Sakralizacja przestrzeni publicznej jest dostrzegalna w ustawach zasadniczych niektórych państw Ameryki Łacińskiej — Panamy (1972), Hondurasu (1982), Argentyny (1853) oraz Ekwadoru (1998), których preambuły zawierają wezwanie protekcji Boga. Na utratę samodzielności ustrojodawcy w sferze politycznej, wyrażającą się w poszukiwaniu autorytatywnej podstawy lub gwarancji stanowionych norm w wymiarze transcendentnym, wskazują ewidentnie konstytucje: Iranu oraz Indonezji z 1945 r., która głosi, że *Państwo opiera się na wierze w Jedyne i Najwyższe Boga*, a pośrednio także liczne ustawy zasadnicze innych państw islamskich m.in. Kuwejtu (1962), Tunezji (1959), Somalii (1960), Pakistanu (1973), Iranu (1979/1989), Malediwów (1986), czy Afganistanu (1987) — stanowione *W imię Allaha*, natomiast konstytucja marokańska z 1996 r. jako dewizę Królestwa przyjmuje hasło: *Bóg, Ojczyzna, Król* [8]. Wśród współczesnych europejskich ustaw zasadniczych, poza irlandzką, *W imię Trójcy Świętej, Jedynej i Niepodzielnej* uchwalona została w 1975 r. Konstytucja Grecji. Natomiast we wstępach konstytucji niektórych stanów amerykańskich (Arkansas z 1874 r., Missisipi z 1890 r., czy Południowej Karoliny z 1895 r.) sformułowane zostały akty wdzięczności *Bogu Wszechmogącemu*.

W systemie powiązania państwa i związków wyznaniowych przekonania światopoglądowe stają się częstokroć istotnym elementem etosu politycznego i warunkują zakres uczestnictwa w życiu publicznym. Zjawisko to odzwierciedlają np. konstytucje stanów Missisipi i Karoliny Południowej, gdzie osoby przeczące istnieniu Istoty Najwyższej pozbawione zostały prawa zajmowania urzędów w tych stanach. Analogiczne konsekwencje sformułowano w konstytucjach Arkansas oraz Tennessee (z 1870 r.) w stosunku do osób kwestionujących istnienie Boga. Ustawa zasadnicza Maryland z 1867 r. za warunek objęcia płatnego urzędu lub funkcji publicznej w tym stanie uznała oświadczenie stwierdzające wiarę w Boga .

Szczególnym przejawem wspomnianej cechy systemu powiązania jest uznanie wyznania za istotne kryterium obsady urzędów państwowych, przede wszystkim głowy państwa. W konstytucjach ograniczenia w tym zakresie wprowadzane są przez wyraźne sformułowanie wymogu przynależności kandydata do danej konfesji lub rotę przysięgi, odwołującą się do określonej koncepcji absolutu, której złożenie stanowi warunek *sine qua non* do objęcia danej godności. Przejawem i potwierdzeniem pierwszego rodzaju ograniczeń jest, zawarty w konstytucjach: Norwegii z 1814 r. i Danii z 1953 r., a także w Akcie o Sukcesji Królestwa Szwecji z 1810 r., wymóg przynależności

monarchy do wyznania panującego (oficjalnego), ewangelicko - augsburskiego [9]. Zgodnie z *Act of Settlement* z 1701 prawa do korony brytyjskiej pozbawieni zostali katolicy, zaś tajlandzka ustawa zasadnicza z 1997 r. wprost stanowi — *Król jest Buddystą i Obrońcą religii*. Odpowiednio Konstytucja Narodu Argentyny z 1853 r. zastrzegają urząd prezydenta i wiceprezydenta wyłącznie dla osób należących do Apostolskiego Kościoła rzymskokatolickiego [10]. Z kolei ustawy zasadnicze w państwach islamskich m.in. Algierii (1996), Jordanii (1952, nowel. w 1984 r.), Tunezji, Syrii (1973), Iranu, Mauretanii (1991), pośrednio także Maroka (1996) [11], stanowisko głowy państwa zastrzegają nierzadko w kategorięczny sposób jedynie dla muzułmanów. Przy tym niektóre z tych państw formułują zaostrzone kryteria szczegółowe — konstytucje: Omanu (1996), jordańska oraz kuwejcka jako warunek objęcia tronu przewidują pochodzenie od rodziców muzułmańskich, a Stała Konstytucja Jemeńskiej Republiki Arabskiej z 1970 r. wymagała od członków Rady Republikańskiej, uosabiającej prezydenturę w państwie, m.in. dobrej orientacji w zasadach Shari'ah oraz przestrzegania rytuałów islamskich. Ustrojodawca Malediwów już od kandydata na urząd prezydenta republiki wymaga, aby był on muzułmaninem sunnitą. W Libanie pakt narodowy z 1943 r. przewidywał, że stanowisko prezydenta będzie piastował chrześcijanin — maronita, premiera, zaś muzułmanin — sunnita, a przewodniczącym parlamentu będzie muzułmanin — szyita [12]

Nie ulega wątpliwości, że obligatoryjna i wyznaniowa przysięga piastunów najwyższych stanowisk państwowych, będąc jednoznaczna deklaracją światopoglądową, także w praktyce z góry przesądza o ich przynależności konfesyjnej. Chrześcijańskie wyznanie prezydenta Grecji gwarantuje przysięga w imię *Trójcy Świętej Jedynej i Niepodzielnej* [13]. Zawarte w konstytucyjnych rotach przysięgi prezydenta Iranu, Pakistanu, czy członków Rady Republikańskiej Jemeńskiej Republiki Arabskiej odwołanie do Koranu, względnie, jak w Konstytucji afgańskiej z 1987 r., zobowiązanie do obrony zasad świętej religii islamu, bezpośrednio determinowało muzułmańskie wyznanie kandydatów. Natomiast konstytucje innych państw islamskich przewidują obligatoryjnie w przysięgach szefów państw, członków rządów, czy parlamentarzystów ogólne odwołanie do Boga [14], gwarantując tym samym co najmniej ich teistyczny światopogląd.

Następstwem stosowania w systemie powiązania państwa ze związkami konfesyjnymi kryteriów religijnych w sferze politycznej jest cenzus wyznaniowy w zakresie prawa wyborczego do organów przedstawicielskich. Może to wyrażać się w pozbawieniu praw wyborczych osób nie należących do wyznania panującego (co współcześnie jest raczej niespotykane) albo prowadzić do limitowania liczby przedstawicieli poszczególnych wyznań w parlamencie. Ustrojodawca irański upoważnił tamtejszych Zaratusztrian i Żydów do posiadania w Muzułmańskim Zgromadzeniu Konsultatywnym (*Madzles-e-Szoura-je Eslami*) po jednym reprezentancie. Chrześcijanie chaldejscy i asyryjscy mogą wyznaczyć wspólnie jednego przedstawiciela, z kolei chrześcijanie ormiańscy na południu i północy mają prawo do wyboru po jednym delegacie [15]. Podobnie Konstytucja Pakistanu z 1973 r. przewiduje wyraźne limitowanie mandatów w Zgromadzeniu Narodowym i parlamentach prowincjonalnych, piastowanych przez muzułmanów oraz przez osoby przynależne do różnorodnych wspólnot niemuzułmańskich. Statut Tybetański Na Wygnaniu z 1991 r. do grona członków Zgromadzenia Tybetańskiego [legislatury — przyp. P.B.] zaliczył w szczególności po dwóch przedstawicieli wybranych przez każdą ze szkół (wyznań) buddyzmu tybetańskiego: Nyingma, Kagyud, Sekya, Geluk i Yungdrung Bon. Konstytucja Libanu głosi, że w tamtejszym Senacie winni zasiadać przedstawiciele wszystkich wspólnot religijnych, zaś wybory do Izby Deputowanych mają opierać się na zasadzie równej reprezentacji między chrześcijanami a muzułmanami. Kwalifikacje wyznaniowe stanowią zatem o legitymacji do uczestnictwa w działalności politycznej. Następstwem tego stało się m.in. uznanie elit religijnych jako takich za nieodzowny element składowy establishmentu politycznego, czego wyrazem jest wchodzenie przedstawicieli wyższego kleru *ex officio* w skład organów państwowych [16]. Potwierdzeniem tego jest fakt uczestnictwa w Rady Regencyjnej Cesarstwa Etiopii na mocy Konstytucji z 1955 r. Arcybiskupa Ortodoksyjnego Kościoła Etiopskiego, zaś w brytyjskiej Izbie Lordów zasiada dwudziestu sześciu lordów duchownych — biskupów Kościoła anglikańskiego. Zgodnie z pierwotnym brzmieniem tunezyjskiej ustawy zasadniczej do komisji przyjmującej kandydatury w wyborach prezydenckich wchodził z urzędu Mufti Tunezji, natomiast ustrojodawca afgański w 1987 r. włączył w skład organu przedstawicielskiego — Loya Jirgah, m.in. wybitnych działaczy duchownych (religijnych) mianowanych przez prezydenta. Omówioną absorpcję można oczywiście interpretować w kontekście szczupłości elit politycznych krajów trzeciego świata w pierwszym okresie ich niepodległości.

W systemie powiązania zostaje podważona zasada odrębności strukturalnej państwa i związków wyznaniowych. Formalnym tego wyrazem staje się konstytucjonalizacja organów wyznaniowych jako organów państwowych. W Europie tradycje rozróżnienia władzy świeckiej

i duchowej są głęboko zakorzenione [17] i przejawy monizmu organizacyjnego występują w niewielkim zakresie głównie w krajach, w których wyznaniem panującym jest protestantyzm jak w Wielkiej Brytanii, gdzie na mocy *Act of Supremacy* król jest uważany za *głowę Kościoła w Anglii*, czy w Norwegii, której monarcha nosił miano *pierwszego członka Kościoła, obrońcy wiary, wychowawcy Kościoła* [18]. Wśród wyznaniowych państw katolickich za wyjątkowy należy uznać *casus* Andory, w której godność głowy państwa — Coprincepsa — przysługuje biskupowi Urgell [19], oraz Państwa Watykańskiego, które nie posiada samodzielnych celów politycznych, lecz stanowi gwarancję suwerenności Stolicy Apostolskiej i zgodnie z Ustawą Konstytucyjną Miasta Watykan z 7 czerwca 1929 r. *Najwyższy Kapłan* [papież — przyp. P.B.], *władca Państwa Miasto-Watykan, posiada pełnię władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowej*. [20]

Islam nie wykształcił struktur organizacyjnych podobnych do chrześcijańskich, w szczególności na podstawie tej religii nie wykształciła się zhierarchizowana, wyraźnie wyodrębniona kasta kapłańska, a wspólnota religijna od początku utożsamiana była z polityczną. Doprowadziło to do przejmowania przez państwo funkcji organizacyjnych w sprawach wyznaniowych. Jak czytamy bowiem w Konstytucji Republiki Islamskiej Iranu — *Państwo, z punktu widzenia islamu, nie jest produktem żadnej z klas społecznych czy też supremacją jednostki lub grupy. Jawi się raczej w krystalizacji politycznych ideałów ludzi tej samej religii i światopoglądu, którzy przyznają sobie prawo, by w procesie rozwoju światopoglądu i przekonań religijnych skierować się na drogę wiodącą ku celowi ostatecznemu, którym jest Bóg*. [21] Ustrój polityczny Iranu jest zatem przykładem daleko posuniętego zespolenia struktur państwowych i wyznaniowych. Przyjmując nieprzerwaną kontynuację imamat, w okresie nieobecności Dwunastego Imama, konstytucja z 1979 r. ustanawia zasadę przywództwa państwa i społeczeństwa przez sprawiedliwego i pobożnego prawnika muzułmańskiego, w ręku którego spoczywa kierownictwo świeckie oraz imamat wspólnoty wiernych. Duchowy przywódca narodu (*welajat-e faghiih*) jest zwierzchnikiem państwa odpowiedzialnym tylko przed Bogiem, a konstytucja z 1979 r., co podkreśla Małgorzata Stolarczyk, przyznaje mu większe uprawnienia niż nadawane królowi w konstytucji z 1906/07. [22] W szczególności określa on główne założenia ustrojowe państwa i nadzoruje ich realizację, jest zwierzchnikiem sił zbrojnych, obsadza także najwyższe stanowiska państwowe m.in. członków Rady Nadzorującej, zwierzchników: wymiaru sprawiedliwości, Radia i Telewizji Iranu, Sztabu Mieszanego, Korpusu Strażników Rewolucji Islamskiej, Sił Zbrojnych i Porządkowych. *Faghiih* zatwierdza lub odwołuje prezydenta, biorąc pod rozwagę preferencje społeczeństwa i decyzje Najwyższej Rady Sądowniczej oraz Rady Nadzorującej. Występuje jako arbiter i koordynator trzech rodzajów władz - wykonawczej, ustawodawczej i sądowniczej. Podlega mu Rada Nadzorująca, organ złożony z sześciu teologów islamskich oraz sześciu wybitnych prawników muzułmańskich. Zadaniem Rady jest m. in. interpretacja konstytucji oraz cenzurowanie ustawodawstwa Zgromadzenia Islamskiego pod względem jego zgodności z islamem i konstytucją, co stanowi warunek wejścia w życie ustaw. [23]

W niektórych państwach islamskich przejawem interferencji struktur państwowych i religijnych stało się włączenie sądów szariackich do systemu sądownictwa państwowego. Potwierdza to szczególnie przykład Pakistanu, gdzie na mocy Konstytucji z 1973 r. Federalny Sąd Szariatu może z urzędu lub na wniosek badać kwestię sprzeczności danej ustawy lub przepisu z nakazami islamu, określonymi przez Koran i Sunnę. Konstytucja Jemeńskiej Republiki Arabskiej z 1970 r. nadała całemu systemowi sądownictwa charakter konfesyjny, formułując wymóg m.in. dobrej znajomości prawa Shari'ah przez osoby zajmujące stanowiska sądowe. Natomiast ustrojodawca jordański inkorporował w obręb sądownictwa państwowego sądy wyznaniowe wszystkich grup religijnych.

Ideę jedności aparatu wyznaniowego i politycznego odzwierciedla także Statut Tybetański Na Wypędzeniu czyniąc *dalajlamę*, przywódcę tybetańskiego buddyzmu, zwierzchnikiem emigracyjnego, tybetańskiego aparatu państwowego, niejako sytuując go ponad samą ustawą zasadniczą, którą zatwierdził po uchwaleniu przez zgromadzenie deputowanych oraz określił termin jej wejścia w życie. Dysponuje on władzą wykonawczą Administracji Tybetańskiej na wychodźstwie, którą wykonuje bezpośrednio lub przez odpowiedzialnych przed nim urzędników [24].

Reasumując należy podkreślić, że monizm strukturalno — organizacyjny państwa i związków konfesyjnych występuje głównie w pozaeuropejskich systemach powiązania. Jedną z cech kultury prawno-politycznej Zachodu stał się bowiem dualizm aparatu państwowego i religijnego, ukształtowany w następstwie sporu o inwestyturę w XI i XII wieku [25].

Kolejnym przejawem powiązania państwa ze związkami konfesyjnymi jest także zanik odrębności funkcjonalnej wymienionych podmiotów. W okresie zwłaszcza XIX i XX wieku nastąpiła intensywna sekularyzacja życia publicznego, wyrażająca się przede wszystkim rozszerzeniem

kompetencji państwa na sfery dotychczas zdominowane przez wspólnoty wyznaniowe — oświatę i kulturę, ewidencję ludności, dobroczynność publiczną czy sprawy małżeńskie. W systemie powiązania państwo jednak nie ogranicza się wyłącznie do spraw świeckich czy „mieszanych”, lecz odrzuciwszy neutralność światopoglądową ze swym *imperium* wkracza w sferę *stricte* religijną. Jaskrawym tego dowodem jest określenie w aktach normatywnych założeń doktryny religijnej, definiowanie kanonu ksiąg świętych itd.

Konstytucja Cesarstwa Etiopii z 1955 r. nadając Ortodoksyjnemu Kościołowi Etiopskiemu status kościoła państwowego, stwierdzała zarazem, że jego doktryna opiera się na nauce świętego Marka Aleksandryjskiego i jako taki jest on utrzymywany przez państwo. We wszystkich obrzędach religijnych miało być wymieniane imię cesarza. Echa cesaropapizmu są szczególnie widoczne w konstytucji Grecji z 1975 r., która przesądza w art. 3, iż Grecki Kościół Prawosławny pozostaje nierozzerwalnie związany w swoich dogmatach z Wielkim Kościołem w Konstantynopolu oraz z każdym innym Kościołem prawosławnym, przestrzegając niezmiennie, podobnie jak te Kościoły, świętych kanonów apostoelskich i synodalnych oraz świętej tradycji [26]. Państwo występuje zatem jako gwarant ortodoksyjnego charakteru Kościoła, jego dogmatycznej łączności ze światowym prawosławiem, czemu służy konstytucjonalizacja świętych kanonów i świętej tradycji [27]. Niezależnie od historycznej genezy wprowadzenia omawianej normy współcześnie państwo nadal gwarantuje granice ewolucji doktryny religijnej [28]. O ingerencji w sferę *sacrum* świadczy również konstytucyjna gwarancja niezmienności tekstu Pisma Świętego. Grecka ustawa zasadnicza zakazuje bowiem tłumaczenia Pisma w innej formie językowej bez uprzedniej zgody Kościoła Autokefalicznego Grecji oraz Wielkiego Kościoła w Konstantynopolu. Podobnie *Act of Supremacy* uczynił króla odpowiedzialnym za zachowanie czystości doktryny Kościoła anglikańskiego przyznając mu *iura maiestatica in sacra* — prawo zwalczania błądów i herezji oraz prawo reformowania Kościoła.

W systemie powiązania państwo przyjmuje obowiązek propagowania określonej doktryny religijnej. Ewidentnie potwierdza to konstytucja Malediwów (1996), w myśl której *Prezydent Republiki ma najwyższą władzę szerzenia religii islamskiej na Malediwach*. Oznaką omawianego zjawiska był także, wprowadzony przez ustrojodawcę argentyńskiego w 1853 r., konstytucyjny wymóg współdziałania Kongresu w nawracaniu tamtejszych Indian na katolicyzm. Zgodnie z art. 14 Konstytucji Lichtensteinu troska o ochronę w szczególności interesów religijnych i moralnych narodu to jedno z naczelnych zadań państwa. Wspomniane zaangażowanie jest wręcz wpisane w istotę szeregu państw islamskich. Irańska ustawa zasadnicza stwierdza wprost, że *celem państwa jest kształtowanie ludzi na wzór boski [...], by przygotować podłoże do pojawienia się i rozkwitu talentów ludzkich świadczących o wielkości Boga* [29]. Zgodnie z „konstytucją” saudyjską z 1992 r. określone członkowie rządu ponoszą solidarną odpowiedzialność przed królem za wprowadzanie islamskiej Shari’ah, z kolei irańskie radio i telewizja, kierując się założeniami rewolucji islamskiej, mają konstytucyjny obowiązek służenia propagowaniu kultury muzułmańskiej oraz ochrony przed wpływami antymuzułmańskimi. Również siły zbrojne Republiki Islamskiej, określane przez ustrojodawcę wprost jako *Armia ideologii*, mają za zadanie nie tylko obronę i bezpieczeństwo granic lecz także propagowanie doktryny dżihadu, *walkę na drodze Boga, walkę dla rozprzestrzenienia suwerenności prawa boskiego w świecie*. [30]

Szczególnym wyrazem zaangażowania państwa w propagowanie doktryny religijnej jest organizowanie przez nie nauki religii w szkolnictwie publicznym (państwowym). Podkreśla to ustrojodawca grecki, który uznając za cel kształcenia m.in. edukację moralną Greków oraz rozwój ich świadomości religijnej, określa je jako podstawową misję państwa. Podobnie, według art. 15 konstytucji Lichtensteinu, kształcenie religijno-etyczne stanowi część ogólnego procesu wychowania i oświaty. W związku z tym zadaniem szkół publicznych jest wychowywanie młodych ludzi zgodnie z zasadami chrześcijańskimi. Konstytucja maltańska z 1964 r. bezpośrednio nakłada obowiązek zapewnienia przez szkoły państwowe nauczania *Rzymskiej Katolickiej Apostolskiej Wiary*. Odpowiednio ustawodawca saudyjski za główny cel edukacji uznał wpajanie wiary islamskiej młodemu pokoleniu. Także Statut Tybetański Na Wypchnięciu stanowi, że polityka edukacyjna administracji Tybetańskiej winna starać się o szerzenie *nie-sekciarskiej i zdrowej tradycji doktryn buddyjskich* oraz popierać i promować instytucje w szczególności religijne i klasztorne. Szerzej zadania państwa w omawianej sferze określa konstytucja Sudanu z 1998 r., nakładając na nie obowiązek ukierunkowywania społeczeństwa w ramach systemu edukacji w stronę wartości religijnych, pobożności oraz dobrych uczynków. Nauka religii jest w związku z tym w systemie powiązania przedmiotem obowiązkowym, nie uczestniczenie w niej wymaga wyraźnej deklaracji rodziców, że nie życzą sobie udziału ich dzieci w nauce religii. [31] Za wyjątkowy należy współcześnie uznać przymus nauki religii oficjalnej wobec różnowierców. We współczesnych

europejskich systemach powiązania obowiązkowe nauczanie religii, mające charakter konfesyjny, występuje na Malcie, w Grecji, Finlandii, Danii, Norwegii, w Księstwie Lichtensteinu, we francuskiej Alzacji i Lotaryngii oraz w Irlandii, gdzie cały system edukacji ma charakter wyznaniowy a Kościół Katolicki wykazuje znaczący wpływ na jego kształt. [32] Natomiast w Szwecji oraz w Wielkiej Brytanii edukacja religijna jest obligatoryjna, lecz ma charakter ponadkonfesyjny. [33] W państwach o przewadze wyznawców islamu obowiązkowy charakter ma nauczanie religii muzułmańskiej. W szczególności, konstytucja Egiptu z 1971 r. uznała edukację religijną za zasadniczy przedmiot edukacji ogólnej, zaś ustrojodawca somalijski w 1960 r. uznał nauczanie religii mahometańskiej za obowiązkowe w państwowych i zrównanych z nimi szkołach podstawowych i średnich dla uczniów wyznania muzułmańskiego. Nauczanie Koranu stało się dla muzułmanów w rządowych szkołach podstawowych i średnich przedmiotem podstawowym. Podobnie w Izraelu nauka Biblii jest przedmiotem nauczania w szkołach publicznych. Edukacja religijna zatem nierzadko pełni funkcje pozakonfesyjne, m.in. służy kształtowaniu etosu obywatelskiego, tożsamości kulturalnej społeczeństwa, niwelowaniu konfliktów etnicznych lub ekonomicznych czy, jak w krajach arabskich, zachowaniu tożsamości narodowej.

W systemie powiązania dochodzi nadto, przy zachowaniu organizacyjnej odrębności aparatu państwowego i religijnego, do przejścia przez organy związków wyznaniowych funkcji publicznych, które realizują w charakterze organów państwowych, głównie w zakresie spraw małżeńskich i rodzinnych. W Izraelu sądy wyznaniowe, działając pod nadzorem sądów państwowych, rozstrzygają sprawy sporne z zakresu prawa małżeńskiego, podobna sytuacja ma miejsce w Libanie, gdzie przewodniczących trybunałów wyznaniowych mianuje państwo. W Księstwie Lichtenstein do roku 1974 r. proboszczowie prowadzili państwowe rejestry stanu cywilnego oraz udzielali ślubów kościelnych jako państwowej formy zawierania związków małżeńskich. Na Malcie jedynie katolickie śluby kościelne wywołują skutki cywilne. Na mocy *Marriage Act* od 1995 r. trybunały kościelne orzekają w sposób prawnie skuteczny o utrzymaniu w mocy lub stwierdzeniu nieważności małżeństw, pod warunkiem zarejestrowania ich orzeczeń przez Sąd Apelacyjny. Trybunały akceptują także prośby o stwierdzenie nieważności małżeństwa katolików, co stanowi warunek jego rozwiązania przez sąd państwowy. Tego rodzaju uprawnienia zostały przyznane jedynie Kościołowi Katolickiemu. Pośrednio funkcję urzędników stanu cywilnego wyznacza duchownym rzymskokatolickim konstytucja Andory uznając cywilne skutki małżeństw kanonicznych.

W systemie powiązania prawo państwowe jest z reguły co najmniej inspirowane przez normy konfesyjne, które determinują treść konkretnych przepisów prawnych lub kształtują ich aksjologiczną podstawę. Zjawisko te występuje bardzo często w państwach islamskich. Konstytucja somalijska z 1960 r. bezpośrednio stwierdziła, że doktryna islamu jest podstawowym źródłem ustaw państwa. Podobnie konstytucja Egiptu z 1971 r. uznaje prawodawstwo islamskie za podstawowe źródło ustawodawstwa. Bardzo podobne sformułowania znalazły się także w konstytucjach: Kuwejtu z 1962 r., Kataru z 1990 r. Jemenu z 1991 r., Bahrajnu z 2002 r., Syrii z 1973 r., czy Omanu z roku 1996. Według współczesnego art. 4 konstytucji irańskiej: *Wszystkie prawa cywilne, karne, finansowe, ekonomiczne, administracyjne, kulturalne, militarne, polityczne oraz inne przepisy prawne powinny być wzorowane na nakazach islamu.* [34]

W krajach, w których chrześcijaństwo jest religią oficjalną, formalne zdeterminowanie prawodawstwa przez doktrynę konfesyjną raczej nie występuje. Jako wyjątkowy należy ocenić historyczny przypadek hiszpańskiej ustawy, określającej zasady ruchu frankistowskiego, uznającej doktrynę Kościoła Katolickiego za inspirację ustawodawstwa państwowego. [35] W ustawach zasadniczych szeregu wyznaniowych państw katolickich dostrzegalny jest natomiast wpływ katolickiej nauki moralnej i społecznej, która, choć nie dostarcza wzorców instytucji polityczno-ustrojowych, to determinuje aksjologię konstytucyjną, odzwierciedloną w katalogu praw i wolności obywatelskich, ewentualnie w konstytucyjnych zasadach polityki społeczno-gospodarczej państwa. Ustrojodawca irlandzki uznaje prawo do życia nienarodzonych w związku z równym prawem matki do życia oraz gwarantuje jego respektowanie przez prawo. Podobnie konstytucja Andory *uznaje prawo do życia i chroni je całkowicie w różnych jego fazach.* Przedmiotem szczególnej troski jest rodzina traktowana jako podstawa społeczeństwa, czy wręcz jak w Irlandii jako *instytucja moralna.* W związku z tym państwo zapewnia jej pomoc i opiekę, tworząc szczegółowe gwarancje konstytucyjne. Ustrojodawca Andory uznaje prawo każdej osoby do pracy, do jej rozwoju przez pracę oraz do dochodu gwarantującego człowiekowi i jego rodzinie życie odpowiadające ludzkiej godności. Państwo irlandzkie natomiast ma konstytucyjny obowiązek zapewnienia matkom, aby warunki ekonomiczne nie zmuszały ich do pracy kolidującej z obowiązkami domowymi. Za podstawę rodziny zostaje we wspomnianych krajach katolickich uznane małżeństwo, które państwo otacza

szczególną troską, utrudniając jego rozwiązanie, czy wręcz wykluczając rozwody. [36]

Troska o rodzinę, wynikająca z motywacji religijnych, jest dostrzegalna także w konstytucjach państw islamskich. Rodzina jest postrzegana jako miejsce kształtowania postaw tradycjonalistycznych. Została ona uznana — podkreślił to m.in. ustrojodawca Bahrajnu (1973, 2002), egipski, kuwejcki oraz jemeński — za podstawę społeczeństwa; opiera się na religii, moralności i patriotyzmie. *Rodzina jest głównym źródłem rozwoju i ewolucji ludzkości* [37]. W związku z tym państwo roztacza nad nią opiekę. Teokratyczna doktryna islamu dostarcza nie tylko wzorców życia społecznego, lecz także polityczno — ustrojowych. Na szczególną uwagę zasługuje koncepcja konsultacji tzw. *szury*, do której odwołują się wszelkie znaczące siły polityczne krajów islamskich. Beduińska tradycja konsultacji została sakralizowana przez Koran, którego sura III, 159 stwierdza: [...] *zasięgaj ich rady w każdej sprawie*, zaś sura XLII, 38 mówi, że nagroda jest przewidziana także: [...] *dla tych, których sprawy są przedmiotem wzajemnej narady*. Współczesne konstytucje w państwach bliskowschodnich, nawiązując do nakazu konsultacji zamiast parlamentów albo równoległe z nimi, przewidują, jak egipska, omańska (1996), czy saudyjska, rady konsultacyjne (*szura*), albo organy doradcze, skupiające notabli w formie zgromadzenia (*madżlis*), które często zwane są *madżlis as- szura*. [38]

Z kolei wpływ idei pacyfistycznych o konotacji buddyjskiej dostrzegalny jest w konstytucjach krajów, w których buddyzm jest religią dominującą. W szczególności ustrojodawca kambodżański w 1993 r. postawił sobie za cel odnowienie Kambodży jako *Wyspy Pokoju* o wielopartyjnym, liberalno-demokratycznym ustroju, natomiast według Statutu Tybetańskiego Na Wygnaniu proponowany przez ustrojodawcę ustrój demokratyczny ma chronić dawne tradycje życia duchowego i świeckiego, unikalne dla Tybetańczyków, opartego na zasadach pokoju i niestosowania przemocy. Przytoczony wyżej materiał faktograficzny pozwala zatem stwierdzić w podsumowaniu rozważanych kwestii, że w systemie powiązania prawo państwowe nie jest neutralne światopoglądowo, w warstwie aksjologicznej lub normatywnej determinuje je bowiem doktryna religijna.

Co więcej, analiza źródeł dostarcza przesłanek do stwierdzenia, że w systemie powiązania państwa ze związkami wyznaniowymi państwowy porządek prawny może nawet tracić swoją samoistność i odrębność, w różnym zakresie zostaje doń inkorporowane prawo wewnętrzne związków konfesyjnych [39]. Przypadek skrajny stanowi jedność obu systemów normatywnych. Aczkolwiek tego rodzaju jedność występuje współcześnie jedynie w nielicznych państwach muzułmańskich. Supremacja norm *stricte* religijnych ma miejsce w Arabii Saudyjskiej, Iranie, Pakistanie, Sudanie, [40] a w przeszłości także w Libii, gdzie Deklaracja o Ustanowieniu Władzy Ludu z 1977 r. uznała Koran za konstytucję Libijskiej *Dżamahirijji* Ludowo-Socjalistycznej. Podobnie ustrojodawca saudyjski jako konstytucję tego państwa deklaruje *Księgę Boga i Sunnę Jego Proroka*. [41] Wspomniane wyżej święta księga i tradycja proroka winny zatem stanowić źródło orzeczeń prawnych (*fatw*). Sądy zaś są zobowiązane stosować przy rozpatrywaniu spraw normy prawa muzułmańskiego (*Shari'ah*), w zgodności ze wskazówkami zawartymi w Koranie oraz w Sunnie, a także z niepozostającymi z nimi w sprzeczności zarządzeniami monarchy. Recepcja norm prawa religijnego może mieć także charakter częściowy. Zgodnie z konstytucją królestwa Jordanii trybunały wyznaniowe na podstawie *Shari'ah* orzekają w m.in. sprawach dotyczących statusu osobistego muzułmanów, podobnie w myśl konstytucji irańskiej z 1979 r. prawo muzułmańskie określa powierzenie matkom opieki nad dzieckiem. Samoistność państwowego porządku prawnego narusza także subsydiarne stosowanie prawa wewnętrznego związków wyznaniowych, dopuścił w szczególności w 1987 r. ustrojodawca afgański, przewidując w razie braku właściwych przepisów prawa stanowionego, wydanie orzeczenia przez sąd na podstawie *Shari'ah*.

W państwach cywilizacji tzw. Zachodu tradycja odrębności prawa państwowego i kanonicznego sięga XI i XII w. W państwach katolickich zatem monizm normatywny nie występuje, jednak normy prawa kanonicznego są, głównie na podstawie konkordatów, przedmiotem ograniczonej recepcji oraz celem odesłań. Państwowy porządek prawny uznaje także skutki niektórych zdarzeń prawnych powstałych na gruncie prawa kanonicznego — dotyczy to przede wszystkim skutków cywilnych małżeństw wyznaniowych.

Następstwem stosowania kryteriów religijnych w życiu publicznym, zaniku organizacyjnej i funkcjonalnej odrębności między aparatem państwowym i wyznaniowym, wreszcie inspirowania prawodawstwa treściami konfesyjnymi jest wyznaniowy charakter państwa w systemie powiązania. Obecnie stosunkowo rzadko wyraża się to w oficjalnej nomenklaturze i symbolice, głównie widzimy to w państwach muzułmańskich. Tytułem ilustracji może tu posłużyć fakt, że konstytucja Mauretanii z 1991 r. proklamuje ją w art. 1 jako *niepodzielną, demokratyczną i socjalną Republikę Islamską*,

podobnie irańska ustawa zasadnicza z 1979 r., która na fladze państwowej Republiki Islamskiej Iranu umieszcza formułę: *Allah-u Akbar*. Muzułmańskie wyznanie wiary widnieje na zielonym sztandarze Królestwa Arabii Saudyjskiej, które ustrojodawca definiuje jako suwerenne arabskie państwo islamskie. Natomiast Deklaracja Niepodległości Państwa Izrael, przyjęta 14 maja 1948 r., określa je wieloznacznie mianem *Państwa Żydowskiego*. [42] Wymienione pojęcie zawiera bowiem zarówno treści etniczne jak i religijne.

Cechą konstytutywną państwa wyznaniowego jest przede wszystkim przyjęcie określonej doktryny światopoglądowej za religię (wyznanie) państwową, oficjalną, narodową, czy dominującą. W krajach muzułmańskich, także w tych o orientacji socjalistycznej, konstytucje gwarantują islamowi status religii państwa (państwowej), co nierzadko łączy się z jej afirmacją. Odpowiednio, konstytucja Królestwa Norwegii uznaje religię ewangelicko-augsburską za oficjalną religię państwa. Konstytucyjny status wyznania rzymskokatolickiego jako religii państwa należy po Soborze Watykańskim II do rzadkości; w Europie deklaruje to wprost bodaj jedynie ustrojodawca Księstwa Monako (1962) i Malty. [43] Z kolei konstytucja Kambodży z 1993 r. w art. 43 stwierdza: *Buddyzm jest religią Państwa*. Ustrojodawca grecki podkreśla raczej socjologiczny aspekt powiązania państwa z prawosławiem, uznając jako dominującą religię w Grecji religię wschodnioprawosławnego kościoła chrześcijańskiego; podobnie konstytucja mauretańska z 1961 r. nadawała islamowi status religii narodu mauretańskiego. W tym kontekście stosunkowo słabo eksponowała wyznaniowy charakter państwa konstytucja haitańska z 1950 r., która, nawiązując do ideałów demokratyzmu, przyznawała religii katolickiej, jako religii większości Haitańczyków, szczególne stanowisko zgodnie z konkordatem [44]. Aspekt historyczno-kulturowy szczególnej pozycji prawosławia podkreślił w 1991 r. ustrojodawca bułgarski, określając wyznanie wschodnioprawosławne *tradycyjną religią w Republice Bułgarii*, co w praktyce, mimo deklarowanego oddzielenia instytucji religijnych od państwa, doprowadziło do nadania mu charakteru wyznaniowego [45].

W systemie powiązania, w następstwie uznania roli czynnika konfesyjnego w życiu publicznym i przyjęcia określonej doktryny religijnej jako ideologii państwowej, następuje odrzucenie zasady równości związków wyznaniowych. Korelatem tego jest z reguły nadanie jednemu z pośród nich statusu kościoła oficjalnego (państwowego) o charakterze publicznoprawnym, który jako taki zostaje włączony do systemu administracji publicznej. Pod wpływem kantonalnych konstytucji szwajcarskich, które mówią o „kościelach krajowych” [46] status kościoła państwowego (krajowego) przyznała Kościołowi Rzymskokatolickiemu konstytucja Księstwa Lichtenstein, natomiast konstytucje: Danii z 1953 r. oraz Islandii z roku 1944 rangę kościoła państwowego przyznają kościołowi Ewangelicko-Luterańskiemu. Państwo różnicuje sytuację wspólnot wyznaniowych poprzez wprowadzenie podziału m.in. na związki prawnie uznane i prawnie nieuznane, przyznanie niektórym z pośród nich statusu publicznoprawnego, czy gwarantowanie poparcia wyznaniu oficjalnemu, co deklarują wprost konstytucje Danii oraz Islandii. Ustrojodawca Andory promuje natomiast Kościół Katolicki w sposób zawołowany, aczkolwiek czytelnie. Wyłącznie wspomnianemu Kościołowi zagwarantował bowiem wolne i publiczne prowadzenie działalności oraz utrzymanie relacji specjalnej współpracy z państwem, zgodnie z tradycją Andory.

Państwo wyznaniowe — przywiązując szczególne znaczenie do idei religijnych oraz uznając korzyści wypływające z funkcji religijnych dla interesów społecznych — wspiera oficjalne wyznanie w ich realizacji. Szczególnie podkreślała to Karta Praw Hiszpanów z 1945 r., na mocy której, profesja i praktyka religii katolickiej cieszyła się oficjalną opieką. Wobec powyższego nie była dozwolona żadna manifestacja ani zewnętrzna ceremonia, jeżeli nie miała związku z religią katolicką. Jako wyraz protekcji można ocenić zagwarantowanie w konstytucji maltańskiej władzom Kościoła Rzymskokatolickiego swobody głoszenia nauki moralnej. Wspieranie danego wyznania zostaje zapewnione również w kontekście konstytucyjnych obowiązków organów państwowych. W szczególności argentyńska ustawa zasadnicza, w brzmieniu ustalonym w 1994 r., obliguje rząd federalny do udzielania poparcia religii rzymsko-katolickiej, z kolei monarcha norweski jest zobowiązany popierać i ochraniać religię ewangelicko-augsburską, zaś konstytucja kambodżańska z 1993 r. dość ogólnie nałożyła na Królową obowiązek prowadzenia działalności służącej interesom religijnym. Konstytucja grecka podkreśla natomiast negatywny aspekt ochrony zwłaszcza religii dominującej, wprowadzając zakaz prozelityzmu.

Za jedną z charakterystycznych cech systemu powiązania należy uznać udzielanie przez państwo wyznaniom jako takim wsparcia materialnego. [47] Zakres i charakter gwarancji konstytucyjnych w tej dziedzinie jest zróżnicowany. Całkowite finansowanie kościoła oficjalnego zapewniały nieliczne ustawy zasadnicze okresu po zakończeniu II wojny światowej, m.in. konstytucja

Cesarstwa Etiopii z 1955 r. stwierdzając, iż *Ortodoksyjny Kościół Etiopski [...] jest państwowym Kościołem Cesarstwa i w tym charakterze utrzymywany jest przez państwo*. W omawianym systemie ustrojodawca może także szczególnie chronić własność oraz inne źródła dochodów związków wyznaniowych. W Grecji przedmiotem wyłączenia nie mogą być w szczególności dobra patriarchów: Aleksandrii, Antiochii i Jerozolimy oraz Świętego Klasztoru na Synaju, a także własność ziemską wymienionych w konstytucji klasztorów patriarszych. Konstytucja poręcza również przywileje celne i podatkowe autonomicznej Górze Athos, których zakres szczegółowy określa ustawa. Ustrojodawca saudyjski zobowiązał państwo do budowy i służenia świętym miejscom islamu. W niektórych krajach muzułmańskich konstytucje gwarantują wsparcie dla fundacji islamskich (*waqf*), jak również egzekwowanie przez państwo podatku dla biednych (*zakat*). [48] Konstytucja Pakistanu nakłada na państwo kompleksowe zobowiązania do podjęcia starań o zapewnienie należytej organizacji *zakat, ushur, auqaf* i meczetów.

Rangę doktryny religijnej w życiu publicznym oraz oficjalny status związków wyznaniowych potwierdza ich konstytucjonalizacja, a także wysokie miejsce przepisów wyznaniowych w systematyce konstytucji państw konfesyjnych. Ustrojodawca nie łączy bowiem przepisów w przypadkową całość, ale poprzez logiczne uszeregowanie norm wyraża swoją koncepcję państwa, ukształtowaną pod wpływem pewnych koncepcji światopoglądowych oraz założeń politycznych, które popiera i uznaje. Zatem systematyka konstytucji stanowi jedną z ważniejszych przesłanek interpretacyjnych, w ramach wykładni systemowej i ma duże znaczenie w procesie stosowania ustawy zasadniczej [49]. W systemie powiązania relacje między państwem a związkami wyznaniowymi normowane są z reguły wśród zasad podstawowych (naczelnych) [50], w pierwszych jednostkach systematyzacyjnych (rozdziałach, działach, tytułach, częściach itp.), częstokroć wręcz w pierwszych jednostkach redakcyjnych (artykułach, paragrafach, sekcjach) [51], określających charakter państwowości, w tym pozycję jednostki. Wpływają one również na ustalenie wszystkich bardziej szczegółowych przepisów konstytucji, a czasem normy w nich zawarte mogą być stosowane dla ustalenia zachowań pewnych podmiotów jako podstawa wyłączna [52]. W niektórych współczesnych ustawach zasadniczych państw wyznaniowych status wyznania oficjalnego jest określony w jednostce systematyzacyjnej poświęconej prawom i wolnościom człowieka i obywatela, czemu nierzadko towarzyszą próby pogodzenia aprecjacji jednej konfesji z wolnością sumienia i wyznania lub zasadą równości związków wyznaniowych [53]. Wyjątkowo ustrojodawca sprawom wyznaniowym poświęca, jak w konstytucji Islandii z 1944 r. (Rozdział VI), Danii z 1953 r. (Część VII), czy Sri Lanki z 2000 r. (Rozdział II), specjalną jednostkę systematyzacyjną.

Wobec dużego stopnia ogólności przepisów konstytucyjnych szczegółowe aspekty powiązania państwa ze związkami wyznaniowymi określają umowy międzynarodowe, ustawy oraz akty rangi podustawowej. Współcześnie trudno jest wskazać charakterystyczną dla systemu powiązania formę prawną regulacji położenia związków wyznaniowych. Jak zauważa Michał Pietrzak, jednostronna forma regulowania położenia prawnego związków wyznaniowych dominuje w państwach, gdzie religią panującą jest protestantyzm lub prawosławie [54], co nie wyklucza porozumiewania się państwa z ich reprezentacjami prawnymi w sprawie szczegółowych rozwiązań instytucjonalnoprawnych [55]. Natomiast forma dwustronna, układów, porozumień, konkordatów itp. występuje przy określeniu pozycji prawnej Kościoła Katolickiego w państwach najczęściej o przewadze ludności wyznania katolickiego. Reasumując, należy podkreślić, że bynajmniej nie forma aktów prawnych regulujących stanowisko wyznań w państwie, lecz treść regulacji normatywnej przesądza o istnieniu systemu powiązania.

Państwo, doceniając rolę związków konfesyjnych w życiu publicznym, za pośrednictwem prawa stanowionego w systemie powiązania może ingerować w sprawy religijne naruszając autonomię wyznań, niezależność ich własnego porządku prawnego. Charakterystyczne, że wspomniana ingerencja dotyczy zwłaszcza konfesji oficjalnej (państwowej), której zostaje powierzone wykonywanie pewnych funkcji publicznych. Następstwem konfesjonalizacji państwa staje się etatyzacja kościoła. Wskazywał na to min. Akt o Formie Rządu Finlandii 1919 r., przewidując regulację organizacji i administrowania Kościołem Ewangelicko-Augsburski kodeksem Kościoła. Natomiast inne związki wyznaniowe samodzielnie określają swe prawo wewnętrzne. Podobnie ustrojodawca szwedzki do zakresu regulacji ustawowej zaliczył kwestie: przynależności do Kościoła Szwedzkiego, jego struktury organizacyjnej czy własności kościelnej, ograniczając prawodawczą samodzielność Zgromadzenie Ogólnego Kościoła Szwedzkiego głównie do spraw doktrynalnych i duszpasterskich. [56] W warunkach systemu powiązania w państwie demokratycznym prawodawstwo kościoła oficjalnego może być nawet determinowane przez nie należących doń członków parlamentu [57].

Jednym ze skutków publicznoprawnego uznania związków wyznaniowych jest ograniczenie ich samorządności w następstwie przyznania organom państwowym uprawnień kierowniczych lub nadzorczych, dotyczących zwłaszcza obsady stanowisk kościelnych. Wyrazem tego było w państwach katolickich m.in. zagwarantowanie prawa patronatu, jak to miało miejsce w konstytucji Argentyny z 1853 r., Peru z 1933 r. czy Wenezueli z 1953 r. lub wpływu władz na obsadę godności biskupich. Z badań wynika, że Sobór Watykański II przyczynił się wydatnie do osłabienia związków „ołtarza z tronem” w tych krajach. [58] W krajach protestanckich o nominacjach na urzędy w Kościołach państwowych decydują w praktyce rządy tych państw.

Podsumowując przytoczone fakty, ustalenia i rozważania trzeba stwierdzić, konstytucje współczesnych państw wyznaniowych podkreślają różne aspekty powiązania związków konfesyjnych z państwem, jednak kompleksowe i względnie szczegółowe unormowanie obecności religii na forum publicznym zawierają jedynie ustawy zasadnicze niektórych państw islamskich. W najnowszych konstytucjach obserwujemy osłabienie supremacji wyznania oficjalnego w następstwie zagwarantowania w nich wolności sumienia i wyznania oraz, co rzadsze, deklaracji równości innych wyznań. Rodzi to pytanie o realną możliwość wykonywania przez jednostkę uprawnień wynikających z wolności sumienia i wyznania przy braku ich podstawowej gwarancji — rozdziału państwa i związków wyznaniowych. Analizując realia wyznaniowych krajów europejskich, zwłaszcza zaś Anglii, Norwegii, Danii, nie można *á priori* wykluczyć pozytywnej odpowiedzi. Wówczas jednak ciężar obrony praw człowieka w sprawach religijnych zostaje przesunięty z gwarancji formalnych (konstytucyjnych) na mające dynamiczny charakter gwarancje materialne, do których zaliczyć można m.in. związaną ze wzrostem poziomu życia laicyzację społeczeństwa, rozwój idei praw człowieka, pluralizm kulturowy obywateli, czy swobodę komunikacji. Również niektórzy przedstawiciele doktryny prawa wyznaniowego uważają za możliwe pogodzenie wolności religijnej z jakąś formą interwencjonizmu państwowego, polegającą głównie na aktywnym wspieraniu niektórych ugrupowań religijnych. [59] Pośrednio legitymizacji systemu powiązania w warunkach ustroju demokratycznego i zagwarantowania wolności religijnej przez Europejską Konwencję Praw Człowieka dokonała Unia Europejska w Deklaracji nr 11 do Układu Amsterdamskiego z 1997 r. [60]

W świetle konstytucji państw współczesnych system powiązania należy do mniejszości, byłoby jednak uproszczeniem twierdzenie o jego naturalnym, niejako automatycznym, zaniku. W wyznaniowych państwach europejskich u schyłku XX i na początku XXI stulecia jesteśmy świadkami tendencji zgoła przeciwstawnych. Następca tronu brytyjskiego, nawiązując do tradycyjnego tytułu monarchy *obrońcy wiary*, w 1994 r. oświadczył: *Osobiście widziałbym to raczej jako obrońcę wiary, nie tej wiary, ponieważ to ostatnie [obrońca tej wiary — przyp. P.B.] oznacza po prostu jedną szczególną interpretację wiary, co czasem sprawia pewne problemy. [...] Więc wolałbym raczej, żeby tytuł ten zobowiązywał do obrony samej wiary, która jest tak często zagrożona w naszych czasach.* [61] Symptomy rozdziału dostrzegalne są wyraźnie w Szwecji, której obywatele od 1996 r. przestali być z chwilą urodzenia zaliczani do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, zaś z początkiem 2000 r. dokonało się oddzielenie Kościoła luterkańskiego i państwa. Jednocześnie jednak przedstawiony w roku 2000 przez Dom Książęcy projekt nowelizacji Konstytucji Księstwa Lichtenstein nie przewiduje utraty przez Kościół rzymskokatolicki statusu kościoła państwowego. Nie zagrożona jest również pozycja religii oficjalnej w Norwegii, skoro w Deklaracji Zasad Norweskiej Partii Pracy z 1981 r. czytamy: [...] *Znacząca większość społeczeństwa norweskiego przynależy do Kościoła Narodowego. Tak długo, jak długo funkcjonować będzie instytucja Kościoła Państwowego, państwo ma obowiązek zabezpieczenia jego funkcjonowania. Chrześcijaństwo jest istotną częścią naszej kultury. Dorastająca młodzież powinna otrzymać wiedzę na jego temat w szkołach.* [62] W Szwajcarii w 1980 r. wyraźnie odrzucono inicjatywę społeczną zmierzającą do urzeczywistnienia całkowitego rozdziału kościoła od państwa.

Państwom zamieszkałym w większości przez ludność muzułmańską doktryna islamu oferuje kompleksową wizję porządku społecznego i ustroju politycznego stając się czynnikiem integrującym obywateli, gwarancją zachowania tożsamości narodowej. Podobnie dla Tybetańczyków, z których większość (ok. 60%) żyje na wygnaniu buddyzm jest ostoją tożsamości narodowej. System powiązania we współczesnym świecie wykazuje zatem żywotność, nie zostały bowiem usunięte jego kulturowe, społeczne i polityczne przesłanki, a szczególnie — pragnienie politycznej instrumentalizacji religii.

[1] M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1999, s. 53 - 54

[2] W świetle norm konstytucyjnych w Europie system powiązania występuje w Grecji, Danii, Islandii, Finlandii, Norwegii, na Malcie, w Księstwie Lichtenstein, w Księstwie Monaco, w Andorze, w Irlandii, w Państwie Watykańskim oraz w Wielkiej Brytanii. W Szwecji od początku 2000 r. nastąpiło odchodzenie od systemu powiązania na rzecz systemu rozdziału, także w Wielkiej Brytanii krytykowane są jako anachroniczne niektóre elementy państwa wyznaniowego, (por. *Kościół w świecie*, "Tygodnik Powszechny", 2000, nr 52 - 53, s. 2). Za odosobnione należy zatem uznać stanowisko L. Garlickiego, kwestionującego w ogóle istnienie w Europie państw wyznaniowych (L. Garlicki, *Wolność sumienia i wyznania - status wspólnot religijnych*, "Biuletyn Trybunału Konstytucyjnego", 1999, nr specjalny, s. 32).

[3] Spośród państw zamieszkałych przez większość (bezwzględna) muzułmańską jedynie bodaj Turcja, Senegal, Azerbejdżan, Gujana, Mali, Tadżykistan, Turkmenistan, Wybrzeże Kości Słoniowej, Gwinea i Czad definiują się w swych konstytucjach jako państwa laickie (świeckie).

[4] Por. M. Pietrzak, *op. cit.*, Warszawa 1999, s. 54

[5] Ustrojodawca saudyjski (1992) pośrednio wskazuje na Bożą legitymację władzy państwowej głosząc, że *Rząd Arabii Saudyjskiej wywodzi swoją władzę ze Świętego Koranu i Tradycji Proroka*.

[6] Według współczesnego ustrojodawcy irlandzkiego: *All powers of gvernment: legislatve, executive and judicial derive, under God, from the people [...]*.

[7] Jest charakterystyczne, że projekt rewizji konstytucji przedstawiony przez Dom Książęcy 2 lutego 2000 r. nie przewiduje zmiany brzmienia preambuły, ani pozbawienia Kościoła Rzymskokatolickiego statusu kościoła państwowego oraz protekcji państwa.

[8] Mottem Królestwa Kambodży jest zgodnie z Konstytucją z dnia 21 września 1993 r. hasło: *Naród, Religia, Król*.

[9] Konstytucja Norwegii w brzmieniu ustalonym 19 czerwca 1992 r. (§ 12) stanowi, iż więcej niż połowa członków Rady Państwa powinna wyznawać oficjalną religię państwa.

[10] Por. art. 46 Konstytucji Republiki Paragwaju z 10 lipca 1940 r.

[11] Król Maroka nosi tytuł: *Amir Al Muminin*, tzn Wódz Wierzących.

[12] Pakt narodowy został konstytucjonalizowany w art. 24 Konstytucji Libanu z 23 maja 1926 r. w brzmieniu współczesnym; obecnie jednak w wyniku emigracji ludności chrześcijańskiej oraz przyrostu muzułmańskiej ludności palestyńskiej przesłanki materialne nie sprzyjają jego respektowaniu.

[13] Por. jako przykłady historyczne np. art. 54 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 r. oraz art. 21 konstytucji Etiopii z 4 listopada 1955 r., w brzmieniu pierwotnym

[14] Obligatoryjne odwołania do Boga zawarte były w rotach przysięgi głowy państwa w szeregu ustawach zasadniczych, zwłaszcza krajów katolickich, por. art. 12 ust. 8 konstytucji Irlandii, art. 50 konstytucji Paragwaju z 1940 r., art. 141 konstytucji Panamy z 1946 r., art. 78 konstytucji Haiti z 1950 r., art.194 konstytucji Kostaryki z 1949 r., art. 50 konstytucji Libanu

[15] Zob. art. 64 Konstytucji Republiki Islamskiej Iranu z 1979 r.

[16] System powiązania nie wyklucza jednak pozbawienia osób duchownych praw zajmowania określonych stanowisk państwowych, por. art. 65 konstytucji Argentyny z 1853 r., art. 87 konstytucji Boliwii z 1947 r., art. 43 konstytucji Panamy z 1946 r., art.137 konstytucji Peru z 1933 r., art. III konstytucji Maryland z 1867 r.

[17] E.-W. Böckenförde upatruje początków rozdziału religii i polityki, tego, co "świeckie" i tego, co "duchowe", w sporze o inwestyturę (1057 - 1122), który wstrząsnął jednością chrześcijańskiego *orbis christianus* (*Wolność - państwo - Kościół*, Kraków 1994, s. 101), zbieżne stanowisko zajmuje H. J. Berman w pracy *Prawo i rewolucja. Kształtowanie się zachodniej tradycji prawnej*. Warszawa 1995, s. 33 - 37,

uznając za okres tzw. rewolucji papieskiej lata 1075 - 1122.

[18] Por. W. Nowiak, *Miejsce i rola Kościoła w socjaldemokratycznym "państwie dobrobytu"- Norwegia*, [w:] *Religia i polityka*, red. B. Grott, Kraków 2000, s. 293 - 314.

[19] Drugim Coprincepsem jest, jako sukcesor królów Francji, Prezydent Republiki Francuskiej. Pozycję ustrojową Coprincepsów określa Tytuł III (art. 43 - 49) konstytucji Andory z 1993 r.

[20] Nowa Ustawa Zasadnicza Państwa Watykańskiego z 26 listopada 2000 r. w art. 1 podobnie stwierdza, że *Ojciec Święty, Władca Państwa Watykańskiego, posiada pełnię władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej*. W okresie wakansu Stolicy Apostolskiej taką samą władzę posiada Kolegium Kardynalskie, por. *Nowa Ustawa Zasadnicza Państwa Watykańskiego*, "L' Osservatore Romano", 2001, nr 6, s. 4 - 7.

[21] M. Stolarczyk, *Iran. Państwo i religia*, Warszawa 2001, s. 259.

[22] Tamże, s.121.

[23] Zbliżone funkcje pełni w Islamskiej Republice Federalnej Komorów Rada Ulemów, która zgodnie z konstytucją z 1996 r. opiniuje projekty ustaw regulaminów oraz dekretów. Organy określone w konstytucji mają prawo konsultować z Radą wszelkie problemy o charakterze religijnym. Wspomniany organ jest kompetentny zwracać uwagę określonym organom państwowym, które reformy wydają się zgodne lub nie z zasadami islamu.

[24] W szczególności, zgodnie z art. 19 Statutu, *dalajlamie* przysługuje prawo do zatwierdzania i promulgowania projektów ustaw oraz przepisów ustanowionych przez Zgromadzenie Tybetańskie, promulgowania ustaw i ordonansów z mocą ustawy, zatwierdzania referendum dotyczących głównych zagadnień w związku ze Statutem, nadawania odznaczeń oraz patentów zasług, zwoływania, odraczania i przedłużania Zgromadzenia Tybetańskiego, a także jego rozwiązywania lub zawieszania, przesyłania Zgromadzeniu w razie konieczności orędzi oraz adresów.

[25] Por. J. Krukowski, *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 2000, s. 61.

[26] Por. A. Pikulska - Robaszkiewicz, *Stosunki między państwem a Kościołami w Grecji*, "Prawo Kanoniczne" 1998, nr 3-4, s. 256

[27] Por. A. Pikulska - Robaszkiewicz, *op. cit.*, s. 255 - 258 oraz P.C. Spyropoulos, *Hellas*, [w:] *International Encyclopaedia of Laws*, vol. 2, ed. A. Alen, Deventer - Boston 1994, s. 161

[28] Zasada jedności greckiego Kościoła prawosławnego z innymi Kościołami prawosławnymi została po raz pierwszy wprowadzona przez ustawodawcę w 1844 r. w związku z arbitralnym ustanowieniem w 1833 r. autokefalii z królem jako głową Kościoła, co doprowadziło do zerwania łączności kanonicznej z innymi Kościołami Prawosławnymi. Parlament grecki wprowadzając analizowaną zasadę pragnął zapewnić prawosławny charakter Kościoła nowego państwa.

[29] M. Stolarczyk, *op. cit.*, s. 260.

[30] Tamże, s. 262. Podobnie ustrojodawca saudyjski jako pierwszoplanowe zadania armii wskazał obronę religii muzułmańskiej i jej dwóch świętych miejsc - Mekki i Medyny.

[31] Por. K. Warchałowski, *Nauczanie religii i szkolnictwo katolickie w konkordatach współczesnych*, Warszawa 1998, s. 39.

[32] D. Dziewulak, *Systemy szkolne Unii Europejskiej*, Warszawa 1997, 84 - 87.

[33] Zob. B. Milerski, *Religia a szkoła. Status edukacji religijnej w szkole w ujęciu ewangelickim*, Warszawa 1998, s. 27 - 46.

[34] M. Stolarczyk, *op. cit.*, s. 270.

[35] Por. M. Pietrzak, *op. cit.*, Warszawa 2003, s. 64.

[36] Np. w Księstwie Lichtenstein ustawa o małżeństwie z 13 grudnia 1973 r., pozostając pod wpływem doktryny katolickiej, definiuje małżeństwo jako całkowitą i

niepodzielną wspólnotę życiową dwojga ludzi odmiennej płci i wyraźnie stoi na gruncie zasady nierozwiązywalności małżeństwa, określając rozwód jako wyjątek.

[37] Preambuła Konstytucji Republiki Iranu z 1979 r. (M. Stolarczyk, *op. cit.*, s. 62)

[38] Zob. A. Mrozek-Dumanowska, *Islam a demokracja*, [w:] *Islam a demokracja*, red. A. Mrozek-Dumanowska, Warszawa 1999, 19 - 20.

[39] M. Pietrzak, *op. cit.*, Warszawa 1999, s.71

[40] M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, 2003, s. 63.

[41] Zdaniem m.in. Nabihy Hussain Saleh *Koran* stanowi konstytucję wszystkich islamskich konstytucji, (*Doktryna islamu i konstytucje państw arabskich*, Warszawa 1993, s. 97)

[42] *Konstytucja Izraela*, tłum. i wstęp K. Wojtyczek, Warszawa, 2001, s. 40.

[43] Wyznanie rzymskokatolickie było konstytucjonalizowane jako państwowe przez konstytucje m.in. Kostaryki z 1949 r. (art. 76), Paragwaju z 1940 r. (art. 3), czy przez Kartę Hiszpanów z 1945 r. (art. 6).

[44] Po raz pierwszy szczególny status religii rzymskokatolickiej został oparty na przesłance wyznawania jej przez większość obywateli w konkordacie napoleońskim z 1801 r., por. T. Włodarczyk, *Konkordaty. Zarys historii ze szczególnym uwzględnieniem XX wieku*, Warszawa 1986, s. 110 - 111

[45] *Report to the OSCE Implementation Meeting Human Dimension Issues -Warsaw, 17 - 27 October 2000*, mps powielony

[46] Współcześnie spośród kantonów szwajcarskich jedynie Genewa i Neuenburg wprowadziły rozdział kościoła od państwa, we wszystkich innych kantonach istnieje mniejsze lub większe powiązanie kościoła z państwem.

[47] Por. M. Pietrzak, *op. cit.*, Warszawa 1999, s. 71, J. Krukowski, K. Warchałowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2000, s. 26, *Prawo wyznaniowe*, red H. Misztal, Lublin 2000, s. 55

[48] Por. art. 135 i 135 Stałej Konstytucji Jemeńskiej Republiki Arabskiej z 1970 r. oraz Część I, art.10 Konstytucji Republiki Sudanu z 1998 r.

[49] Zob. B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 1999, s. 71,

[50] Por. R. R. Ludwikowski, *Prawo konstytucyjne porównawcze*, Toruń, 2000, s. 182.

[51] Por. np. art. 3 Konstytucji Grecji z 1975 r., §§ 2 i 4 Konstytucji Norwegii, § 4 Konstytucji Danii z 1953 r., sekcja 2 konstytucji Malty z1964 r. , art. 9 konstytucji Monako z 1962 r., art. 2 konstytucji Algierii z 1996 r., art.2 konstytucji Egiptu z 1971, art. 1 konstytucji Tunezji z 1959 r.

[52] P. Sarnecki, *Systematyka konstytucji*, [w:] *Charakter i struktura norm konstytucji*, red. J. Trzciniński, Warszawa 1997, s. 24-25

[53] Por. np. art.43 konstytucji Kambodży z 1993 r., art.11 konstytucji Andory z 1993., art. 37 konstytucji Lichtensteinu z 1921 r.

[54] M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1995, s. 63

[55] Za wyjątkowe, z racji krajowego charakteru kościołów protestanckich należy uznać zawarte 31 lipca 1925 r. porozumienie między Republiką Litewską a Kościołem ewangelickim unii staro-pruskiej, w imieniu którego działał jego organ naczelny (Oberkirchenrat) w Berlinie, dotyczące spraw gmin ewangelickich rejonu Kłajpedy. Szerzej układ ten omawia L. Halban w monografii pt. *Zanik supremacji państwa nad kościołem w Niemczech*, "Pamiętnik Historyczno-Prawny", 1933, t. XII, z. 1, s. 55.

[56] Zob. pkt. 9 - 13 przepisów przejściowych do Aktu o Formie Rządu ogłoszonego w 1974 r. (ustawa nr 152). Wymienione postanowienia zostały zastąpione regulacją ustawową na mocy ustawy nr 1700 z 1998 r.

[57] Por. W. Nowiak, *op. cit.*, s. 306

[58] Por. J. Krukowski, *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 2000, s. 64 - 68.

[59] Por. R. Torfs, *Stosunki państwo - Kościół w XXI wieku*, "Europe Infos", 2000, nr 13, s. 6 - 7..

[60] Szczegółowej wykładni "klauzuli kościelnej" traktatu amsterdamskiego dokonuje H. Juros w pracy pt. *Klauzula o Kościołach w Układzie Maastricht II*, [w:] *Europa i Kościół*, red. H. Juros, Warszawa 1997, s. 121 - 135. Deklaracja stanowi, że Unia Europejska uznaje i nie kwestionuje statusu prawnego, z którego korzystają, na podstawie prawa krajowego, Kościoły i stowarzyszenia wyznaniowe w państwach członkowskich. Ponadto Unia Europejska na równi z kościołami i stowarzyszeniami wyznaniowymi traktuje status prawny organizacji filozoficznych i niewyznaniowych.

[61] J. Dimbleby, *Karol książę Walii. Biografia*, Warszawa 1994, s. 475

[62] *W. Nowiak*, op. cit., s. 309.

Paweł Borecki

Doktor, asystent w Katedrze Prawa Wyznaniowego Uniwersytetu Warszawskiego. Specjalność naukowa: prawo wyznaniowe. Autor artykułów i książek z zakresu prawa wyznaniowego.

[Pokaż inne teksty autora](#)

(Publikacja: 27-11-2011)

[Oryginał.](http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,7569) (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,7569>)

Contents Copyright © 2000-2011 Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2011 Michał Przech

Właścicielem portalu Racjonalista.pl jest Fundacja Wolnej Myśli.

Autorem portalu jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tego portalu i jakiegokolwiek jego części.

Wszystkie elementy tego portalu, wliczając w to strukturę katalogów, skrypty oraz inne programy komputerowe są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tego portalu oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tego portalu i nie korzystać z jego zasobów.

Informacje zawarte na tym portalu przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów portalu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na portalu. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki prezentuje.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych portalu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl